

POZNÁMKA KE GENEZI ARGUMENTU PROTI SOUKROMÉMU JAZYKU

Petr GLOMBÍČEK

A NOTE ON GENESIS OF THE PRIVATE LANGUAGE ARGUMENT

The aim of this paper is to find roots of the private language argument in older Wittgenstein's texts. Scrutiny of them reveals that the more general form of the argument, so called *solitary language argument*, precedes the traditional sense-data argument from the first Wittgenstein's consideration of the problem in *The Brown Book* with a continuation in lectures on sense data and private experience. In consequence, this undermines exegetical objections to the solitary language argument.

Wittgensteinův styl je často pokládán za temný. Ať už je to jakkoli, je rozhodně pravdou, že se ani znalci jeho díla nedokáží shodnout na některých důležitých bodech jeho učení. Jedním z těchto bodů je právě Wittgensteinova argumentace proti soukromému jazyku. Na jedné straně je běžné čtení této argumentace. Podle něj rozvíjí Wittgenstein argument proti soukromému jazyku ve *Filosofických zkoumáních*, §§243-315 (jádrum argumentu by měly být §243 a §258). Samotný argument dokazuje nemožnost jazyka, významy jehož výrazů by byly určovány tzv. *soukromou ostenzivní definicí*, soustředěním pozornost na paradigmatický počitek, který nadále slouží jako nosič významu. Wittgenstein dokazuje, že takový paradigmatický počitek by nám nepomohl fixovat význam, protože by mluvčí tohoto soukromého jazyka nemohl rozlišit případy, kdy se znovu setkává se stejným počitkem a kdy se mu jenom *zdá*, že se setkává se stejným počitkem. Jeho jediným kritériem by totiž byl jeho *pocit*, že jde o stejné počitky. Kritizovaná koncepce podle Wittgensteina staví na několika chybných krocích: 1) Na radikálním skepticismu, tj. na kroku od tvrzení: „Smysly nás někdy klamou,” k tvrzení: „Smysly nás mohou klamat stále.” a 2) na hypostazování smyslových dat či empiristických idejí – tj. na přechodu od tvrzení: „Věci jsou někdy ve skutečnosti jiné, než jakými se nám zdají být,” k rozlišení mezi *jevem* a *skutečností* a posléze k hypostazování *jevu* (smyslového data, ideje) jako svébytného předmětu, který poznáváme *přímo* a naprostou jistotou (narozdíl od ‚vnějších‘ věcí, které poznáváme jen *nepřímo* (tj. informace o nich

odvozujeme z jevů) a nikdy ne s naprostou jistotou. Takováto argumentace je zaměřena proti koncepci smyslových dat, tedy proti některým empiristickým koncepcím: proti fenomenalismu či logickému atomismu. Není divu, že dnes nemůže mimo okruh wittgensteinovských badatelů vzbudit větší zájem.

Proti této běžné interpretaci ovšem stojí interpretace mnohem zajímavější, leč také problematičtější. Podle ní je výše nastíněný argument jenom speciální aplikací obecnějšího argumentu, který Wittgenstein vypracoval především v §§185-202 *Filosofických zkoumáních*. Podle tohoto argumentu (kterému budeme pro lepší orientaci říkat „argument proti samotářskému jazyku“¹) Wittgenstein odmítá jako nosiče významu nejen entity v soukromém prostoru mysli (který by byl paralelní světu fyzických předmětů), ale vůbec každou možnost dedukovat pravidla určující význam z jakýchkoli fakt – ať už o fyzickém světě nebo o mluvčím. Argument je reduktivní a ukazuje, že pro každý fakt lze nalézt nekonečný počet výkladů, tedy že význam není výkladem fakt. Možnost komunikace pak podstatně souvisí se shodou mezi mluvčími a pokud chce filosof mluvit o významu, nezbyvá mu, než říci, že je to způsob používání daného výrazu v patřičném společenství. Svě jméno má tento argument podle jedné své závažné konsekvence: Mluvčí bez kontaktu se společenstvím nemůže rozlišit, zda se řídí nějakým pravidlem pro užívání určitého výrazu, nebo zda se mu to jenom zdá. Stejně jako v případě klasického argumentu proti soukromému jazyku zde tedy u kritizované pozice splývá to, co je správné, s tím, co se správným zdá.

Druhý argument je díky svým anti-idealistickým důsledkům samozřejmě daleko podnětnější. Jeho na první pohled velmi těžko přijatelný závěr také vyvolal obsáhlou diskusi. Především se objevily námitky striktně filosofické, jež problematizovaly status samotářského mluvčího a snažily se argument vyvrátit poukazy na možnost jednat i v jazyce samostatně, aniž by mluvčí stále konzultoval své jednotlivé kroky s ostatními členy komunity, nebo úvahami o tom, že je přinejmenším *možné*, aby někdo, kdo vyrostl bez

¹ Termín „solitary language“ (samotářský jazyk) zavedl, pokud vím, Nollaig MacKenzie [5]. Diskuse na toto téma se ovšem vedla již dávno. Nový podnět dostala, když byla v polovině sedmdesátých let vydána nová podoba jeho *Poznámek o základech matematiky*, rozšířená mimo jiné o šestou část, věnovanou právě jednání podle pravidla (český překlad *Poznámek* vychází, bohužel, z jejich staré verze, takže tam tuto důležitou pasáž nenajdeme). Hlavní rozruch ale vzbudila interpretace úvah o pravidlech od Saula Kripkeho, publikovaná posléze jako [4]. Ve stejné době se objevilo ještě několik textů, zastávajících podobný postoj, srv. např. [8] nebo [13]. Následná dlouhá diskuse, kterou zde nemůžeme celou zahrnout, se točila hlavně kolem Kripkeho interpretace, proti níž vystoupili především autoři objemného komentáře k *Filosofickým zkoumáním*, Gordon Baker a Peter Hacker v samostatné knize [1] a posléze nabídli vlastní výklad daných partií knihy ve druhém dílu svého komentáře [2]. Podobné stanovisko jako oni hájil např. John McDowell [6], Colin McGinn [7] nebo David Pears [9].

kontaktu s lidským společenstvím (např. Kiplingův Mauglí), používal nějaký jazyk. Kromě nich se objevily i námitky exegetické, jež odmítaly, aby byl takovýto argument připisován Wittgensteinovi. Zde bych se chtěl omezit pouze na tuto druhou otázku. Problém by mělo být možno rozhodnout pouhou interpretací *Filosofických zkoumání*, ale ježto se touto cestou nepodařilo interpretům dojít ke shodě, pokusím se zde problém rozřešit jinak. Podívám se na starší Wittgensteinovy texty, v nichž se výraz „soukromý jazyk“ objevuje, abych zjistil, zda je tam tento termín používán výhradně pro označení jazyka smyslových dat nebo zda je tam alespoň někdy použit v širším významu pro označení samotářského jazyka. Pro potvrzení teze odpůrců přítomnosti argumentu proti samotářskému jazyku ve Wittgensteinových spisech by bylo zapotřebí projít všechny jeho výskyty a potvrdit, že se tam nikdy nemluví o soukromém jazyku v jiném smyslu než jako o jazyku smyslových dat. Dám se jednodušší cestou a pokusím se naopak tuto tezi vyvrátit, k čemuž mi stačí najít protipříklad, protože podle zastánců samotářského jazyka je jazyk smyslových dat jenom případem obecnějšího jazyka samotářského. Bude-li protipříkladů více, tím lépe.

Výraz „soukromý jazyk“ se objevil už v *Hnědé knize*. Poté se Wittgenstein soukromým jazykem zabýval v přednáškách o smyslových datech a soukromé zkušenosti z jara 1936. Tyto přednášky se dochovaly jednak ve formě Wittgensteinových přípravných poznámek, jednak ve formě studentských zápisků z těchto přednášek. Kromě toho se našim problémem zabýval ještě v poznámkách k filosofické přednášce, jejíž datum zatím badatelé přesně neurčili: nejpravděpodobnější datum je 1942, které je také datem nejpozdějším (odhady jdou zpět až k roku 1935).² Tento text nechám stranou, protože je nejspíš poměrně pozdního data, a nemá tedy pro naše zkoumání význam. Jeho starší datace je problematická, a jako podpora další argumentace tedy málo přesvědčivá.

Hnědou knihu Wittgenstein, jak známo, nadiktoval svým studentům ve školním roce 1934/1935. Na přelomu let 1935/1936 si připravoval v poznámkách přednášky o smyslových datech a soukromé zkušenosti, aby s nim pak samozřejmě pracoval i v samotných přednáškách z jara 1936. Po skončení

² Srv. Ludwig Wittgenstein [10]. Přípravné poznámky k přednáškám o soukromé zkušenosti vyšly v úplné podobě jako „Notes for Lectures on ‚Private Experience‘ and ‚Sense Data‘“ v souboru menších Wittgensteinových textů [11], s. 202–288. Zápisky Rushe Rheese z těchto přednášek vyšly pod názvem „Language of Sense Data and Private Experience“ v tomtéž souboru, [11] s. 290–367. Wittgensteinovy přípravné poznámky ke zmiňované samostatné přednášce vyšly jako „Notes for the ‚Philosophical Lecture‘“, [11] s. 447–458 (k vydání je připravil David Stern). K potížím s určením datace této přednášky srv. editorskou předmluvu Davida Sterna [11] s. 445n.

školního roku začal Wittgenstein překládat *Hnědou knihu* do němčiny a přitom ji poněkud přepracovával. V této přepracované verzi Wittgenstein nahradil výraz ‚soukromý jazyk‘ složitějším opisem. Překlad *Hnědé knihy* do němčiny Wittgenstein, jak známo, nedokončil a místo toho začal psát text, který po jeho smrti vyšel jako *Filosofická zkoumání*. Texty, jež jsou pro nás důležité tedy máme poměrně jasně vymezeny.

Poprvé se tedy výraz ‚soukromý jazyk‘ objevuje v *Hnědé knize*. Je to v oddíle 50), kde Wittgenstein probírá příklad s dítětem, které se učí vyprávět o minulých událostech. První fází tréninku by mělo podle Wittgensteina být naučit dítě o něco žádat (dávat jakoby příkazy): říci si třeba o hračku. Přitom se naučí to, oč má požádat, také pojmenovat. Wittgenstein, který i v praxi na obecné škole na rakouském venkově proslul jako drsný učitel, by postupoval takto: Dítě by dostalo hračky, chvíli by si s nimi hrálo, pak bychom mu je vzali a říkali něco jako: „Pepíček měl chrastítka, míček a hůlku.“ Několikrát bychom vše zopakovali, a posléze bychom svou větu přerušovali dřív a dřív a tónem hlasu, jakým bychom svou škodolibou sentenci opakovali, bychom dítě pobízeli, aby výčet dokončilo za nás. Úspěch našeho počínání bude, jak říká Wittgenstein záviset na tom, zda dítě bude na naše pobízení reagovat, nebo ne.

„A zde velice snadno upadneme do podivného nedorozumění, spočívajícího v brání ‚vnějších prostředků‘, jež učitel používá k tomu, aby dítě podnítil pokračovat, jako čehosi, co bychom mohli nazvat nepřímými prostředky, jak být pro dítě srozumitelný. Bereme tento případ, jakoby dítě už mělo jazyk, v němž myslí, a jakoby učitelova práce byla podnítit dítě k tomu, aby uhodlo jeho význam v říši významů, které má dítě ve své mysli, jakoby si dítě mohlo ve svém soukromém jazyce položit otázku jako: ‚Chce, abych pokračovalo nebo zopakovalo, co řekl, nebo chce něco jiného?‘“ ([10], s. 105)

Jak vidíme, nepadne zde ani slovo o smyslových datech či soukromých ostenzivních definicích. Naopak, celý příklad nám připomene samotný začátek *Filosofických zkoumání*, tzv. augustinovský obraz jazyka, základní a nejobecnější terč veškeré Wittgensteinovy kritiky filosofického přístupu k jazyku. Objevují se tady dobře známé prvky jak z argumentu proti jazyku smyslových dat, tak z argumentu proti samotářskému jazyku. Podle zde odmítané představy by dítě mělo vlastní jazyk, v němž myslí, jehož významy by bylo schopno fixovat samo a být zde jedinou autoritou. Učitelova práce by pak spočívala jen v tom, aby svým (soukromým ve smyslu ‚samotářským‘) významům přiřadilo výrazy z běžného jazyka: aby provedlo překlad. Dalším důležitým prvkem je poukaz na učitelův nepřímý přístup k mysli dítěte

(narozdil od mysli vlastní). Když Wittgenstein překládal *Hnědou knihu* do němčiny, změnil tuto pasáž následujícím způsobem:

„Jakoby už dítě mělo jazyk, v němž myslí, mluví samo k sobě, a učitel je teď měl ne moc vhodnými prostředky (svými gesty atd.) přivést k tomu, aby *uhodlo*, co míní. Takže jakoby si dítě v svém vlastním jazyce kladlo otázku: ‚Chce teď, abych pokračovalo, nebo zopakovalo, co řekl, nebo něco jiného?‘ – Lze si to představit také tak, jako by se dítě neučilo *Jazyk*, tedy jako by se neučilo myslet, nýbrž jakoby se jen učilo překládat z jednoho jazyka, který už zná, do jiného. (Augustin: et ecce paulatim sentiebam, ubi essem, et voluntates meas volebam ostendere eis, per quos implerentur, et non poteram, quid illae intus eram.... Itaque iactabam et membra et voces, signa similia voluntatibus meis. ...) Kořeny tohoto pojetí jdou hluboko a sahají daleko. Jak se totiž může dítě učit myslet, jak to popíše? Já sám říkám, že se ‚*vytrénuje*‘! Lze člověka *vytrénovat* k myšlení? Myšlení je přece protikladem veškerého mechanického jednání, a trénuje se člověk právě k mechanickému jednání!“ ([12], s. 152)

Postup zůstal zachován, ale došlo k určitým změnám. Jednak zmizel pro nás zajímavý výraz, jednak Wittgenstein explicitně vztáhl celý příklad k augustinovskému obrazu jazyka (citát z Augustina, kterým začínají *Filosofická zkoumání*, stojí i na začátku *Filosofického pojednání*). Wittgenstein zde také říká, co ho radikálně odděluje od předchozí filosofické tradice: myšlení podle něj nepředchází jazyk, učíme se myslet tím, že se učíme mluvit – a výuka jazyku je dril, trénink. Naše odlišnost od zvířat by pak spočívala v tom, že jsme schopni *naučit se* myslet, nikoli v tom, že bychom byli od narození myslícími bytostmi. V tuto chvíli nás ovšem především zajímá otázka: Odstranil Wittgenstein výraz ‚soukromý jazyk‘ úmyslně s tím, že si chtěl toto označení vyhradit pro jazyk smyslových dat, který by byl charakteristický fixováním významu soukromou ostenzivní definicí, nebo prostě použil pouze opis? V *Hnědé knize* sice Wittgenstein jednoznačně použil výraz ‚soukromý jazyk‘ pro označení jazyka nespolečenského, jazyka jednotlivce, jazyka myšlení, aniž by jej dával do souvislosti s jazykem smyslových dat, ale jednak tak učinil dřív, než vypracoval v přednáškách o smyslových datech a soukromé zkušenosti argument proti smyslovým datům, jednak poté, co tak učinil, nahradil náš výraz opisem (který zachovává smysl celé pasáže). Obraťme se ke zmíněným přednáškám.

Ve svých přípravných poznámkách Wittgenstein často zmiňuje ‚soukromou zkušenost‘, mluví o soukromých předmětech vidění či soukromosti smyslových dat. Těmito případy se nemůžeme podrobně zabývat: znamenalo by to napsat komentář k celým poznámkám. Jediný výskyt výrazu ‚soukromý

jazyk³ v celých poznámkách odpovídá postupu v *Hnědé knize*.³ Všude jinde se Wittgenstein zabývá víceméně výhradně argumentací proti jazyku smyslových dat a tato místa nám nemohou pomoci naši nejasnost rozřešit.⁴ V *Poznámkách* ale najdeme jeden úsek, kde Wittgenstein mluví o celé problematice obecněji a který by mohl vnést do našeho sporu jasno:

„Je kritériem mého hraní soukromé hry v šach to, že jsem jakkoli silně nakloněn říci, že ji hraji?

Jak se pozná, zda jsem *silně* nakloněn?

Co bych řekl, kdybych se, ve svých soukromých soudech, dostal do sporu se všemi ostatními lidmi? Tj. kdybych s nimi nemohl nadále hrát jazykovou hru. Nebo kdyby všechny fakty kolem mne začaly být mimořádné? Držel bych se svých soudů?

Někdo by se mně třeba zeptal: „Co to znamená hrát sám se sebou soukromou hru v šach?“ a já bych odpověděl: „Cokoli, protože kdybych řekl, že hraji hru v šach, byl bych si tak jist, že jsem ji hrál, že bych se toho, co jsem řekl, držel, ať by kdokoli druhý říkal cokoli.“

Řekněme, že by někdo namaloval obrázky krajin, které jej obklopují. Někdy maluje listy stromů oranžové, jindy modré, někdy jasně rudé nebe atd. Za jakých okolností bychom s ním souhlasili, že zobrazoval krajinu?

Za jakých okolností bychom řekli, že dělal to, co nazýváme portrétováním, a za jakých okolností, že nazval portrétováním něco, co tak nenazýváme? Zde bychom třeba řekli: „Inu, nikdy nemohu vědět, co dělá uvnitř.“ – bylo by to něco jiného než rezignace?

Něco nazýváme výpočtem, vede-li to třeba k postavení domu.

Něco nazýváme jazykovou hrou, hraji-li to určitou roli v našem lidském životě.

„Ale copak nemůže hrát hru s barevnými jmény navzdory všemu, co kdokoli druhý říká?“ Ale proč bychom to měli nazývat hrou s barevnými jmény? „Ale kdybych ji hrál *já*, držel bych se toho, že hraji hru s barevnými jmény.“ Je to

³ „Teď si představ toto: hned jak se naučil jazyk dost, aby to vyjádřil, řekl nam, že viděl modrou, když říkal ‚červená‘ v č. 1. /To zní jako bychom pak měli skutečně být přesvědčeni, že viděl modrou atd./ Osoba, která maluje své vzpomínky. /Mylně nám to připomíná: ‚hned jak se naučil jejich jazyk dost, cizinec své hostitele informoval, že ...‘/ To souvisí s idejí, že dítě si pamatuje dřív, než říká, že si pamatuje. /Uvaž případ dítěte, které kreslí (maluje) své vzpomínky./ Místo červeného světla namalovalo modré. /Augustin o tom, jak v sobě vyjadřoval přání./ Proč bychom neměli zvážít případ, že se dítě učí myslet, a vždy přijímat, že má soukromý jazyk dřív než se naučí náš.“ [11], s. 229n.

⁴ Dokonce i když mluví na s. 247 o Robinsonovi Crusoe (což je oblíbená postava v diskusích o samotářském jazyku) a zvažuje se, jak může sám sobě lhát, nedá se jednoznačně vyloučit, že je to opět čistě v kontextu řeči o soukromých smyslových datech.

ale vše, co o tom mohu říci: je vše, co mohu říci, aby to byl tento druh hry, že se držím toho, takto jej nazývat?

Za jakých okolností říkám, že jsem oprávněn říci, že vidím červenou? Odpovědí je ukázat ukázkou, tj. podat pravidlo. Ale kdybych se teď dostal do trvalého sporu s tím, co říkají všichni ostatní, neřekl bych, že aplikuji pravidlo způsobem, který mi brání hrát tu hru? To jest: Je vše, co je nutné, aby pravidlo, které podám, bylo pravidlo, které podávají oni, nebo je kromě toho nutný souhlas v aplikaci?" ([11], s. 260n)

Ve třetím oddílu se vyskytují dvě důležité otázky: a) Je možné hrát hru v nesouladu s ostatními lidmi? Tj. je možné vynášet soudy, které trvale nesouhlasí se soudy lidí kolem mne? b) Je možné hrát hru, když se radikálně změnilo prostředí, fakta? Tj. jsou naše soudy stále týmiž soudy, pokud se radikálně změnilo prostředí, fakta, o nichž tyto soudy jsou? Jakousi odpověď poskytují poslední dva oddíly našeho citátu (především ten úplně poslední). Jak položení výše uvedených otázek, tak i oba poslední odstavce se stále pohybují v rámci Wittgensteinových úvah o problematice smyslových dat, ale jak ony otázky, tak odpovědi jakoby tento rámec poněkud přesahují. Wittgenstein v posledním odstavci používá příklad vidění červené, ale to neznamena, že se pohybuje uvnitř rámce vymezeného názvem přednášek. Když se ptá, co je kritériem toho, že vidí červenou, odpovídá, že může podat ukázkou. A smyslové datum by podat nemohl. Wittgensteinovi zde jde, jak je zřejmo ze zbytku oddílu, o to, že podat ukázkou, nebo obecné vysvětlení nemusí stačit. Klade si zde otázku, co říci v případě, že někdo podává správné vysvětlení (pravidlo), a přitom se jeho jednání trvale odchyluje od jednání ostatních, kteří se k tomuto pravidlu hlásí. Jak z otázek ve třetím oddíle našeho citátu, tak z jeho pokusů o odpovědi v posledních dvou oddílech se zdá, že i zde jde (stejně jako v obou dosud uvedených případech použití výrazu „sukromý jazyk“) o širší problematiku pravidel a samotářského jazyka, nikoli o úzkou argumentaci ohledně smyslových dat. Podívejme se teď, jak Wittgenstein postupoval při samotných přednáškách.

Dochovalo se nám reportatio dvou studentů, kteří navštěvovali Wittgensteinovy přednášky o sukromé zkušenosti a smyslových datech. Jedno z nich bylo vydáno, druhé poznámky prošly redakcí, ale nebyly zveřejněny. I tak je mezi zápisky obou studentů jeden poměrně důležitý rozdíl a to v řazení přednášek. Datací jednotlivých přednášek byla opatřena jenom nepublikovaná varianta přednášek. U publikovaných zápisků scházela data a přednášky, které byly vydány jako v pořadí šestá až osmá, jsou podle nepublikované verze přednáškami, jimiž měl celý kurs začínat. Editoři zápisků se necítili povolání problém rozhodnout a buď pořadí přednášek

změnit nebo prohlásit dataci v nepublikované verzi za chybnou. Nechali tedy přednášky v tom pořadí, v jakém byly, ale připojili k nim (s patřičným upozorněním) data z druhé verze. Sám jsem přesvědčen, že nepublikovaná varianta řadí přednášky správně a budu podle toho postupovat.

Začněme tedy přednáškami označenými čísly VI až VIII. Po úvodu o tom, jak lze mluvit o ‚povaze‘ předmětu Wittgenstein říká, že se zdá, jako bychom význam slova mohli určit dvěma způsoby: 1) ukázáním na předmět, který dané slovo označuje, a 2) podáním pravidel pro užívání daného slova. První způsob chce Wittgenstein hned zproblematizovat. Jednak prý nemůžeme při ukazování odlišit ukazování na jeho barvu od ukazování třeba na jeho tvar; jednak jedno ukázání nestačí k tomu, abychom někoho přivedli k porozumění danému slovu – musíme ukázat na více předmětů, které mají třeba stejnou barvu, abychom někomu tímto způsobem vysvětlili význam slova „zelená“, tj. musí vidět, co mají ony předměty společného.

Ale zdálo by se, že přinejmenším ten, kdo vysvětluje tak, že ukazuje na jednotlivé předměty, musí *vědět*, na co ukazuje, co svým ukázáním *miní*. Zdálo by se, že je v určitém stavu myslí, že má nějakou určitou obrazovou představu (image), kterou chce předat tomu, komu vysvětluje ukazováním. Ten, komu se vysvětluje, by pak měl zažít jakýsi pocit: „Aha!“ a dostat se do patřičného stavu myslí, získat patřičnou představu. Když se například učí počítat, nestačí, že si pamatuje správný vzorec. Jak říká Wittgenstein: „Algebraické vyjádření samo v jeho myslí nezakládá porozumění. Takže říkáme, že před sebou musíte mít víc než algebraické vyjádření. Jakoby nějaká podivná věc nazývaná ‚mysl‘ měla vlastnost překročení všech mostů, než se tam dostane.“ ([11], s. 308) Vypadá to, že porozumění je něco, co se odehraje v určitém časovém okamžiku. Ve skutečnosti se může stát spousta různých věcí a čemu budeme říkat „porozumění“, závisí na našich kritériích. A Wittgenstein chce ukázat, že když mluvíme o obraze, který někdo porozuměním získá, jde o ekvivalent k jeho určitému jednání (s. 308).

Mít v myslí obraz podle Wittgensteina evidentně nestačí. Ale co lze mít v myslí víc než obraz nebo třeba další obraz, spojený s prvním obrazem? Předpokládáme, že kromě obrazu máme ještě jeho interpretaci a jsme v pokušení myslet si, že přitom vidíme celé použití daného obrazu v jednom záblesku. Když podáme řadu příkladů postupným ukazováním na více předmětů, mohou nastat dvě potíže. 1) Obraz lze použít řadou různých způsobů, 2) ukazování může vést k vytvoření řady různých obrazů v žákově myslí – žák může najít v řadě příkladů jiný společný rys, než ten, o nějž nám jde. Takže jediné, čeho můžeme ukazováním dosáhnout, je to, že žák bude *pravděpodobně* užívat slovo tím způsobem, jakému jsme ho chtěli naučit. Je

tedy vůbec možné nějak jednoznačně určit jeho budoucí jednání? Wittgenstein zdůrazňuje, že není nezbytné jednat jedním způsobem – že s daným souborem předmětů lze provádět rozmanité věci. Chce upozornit, že žádný obraz sám o sobě neobsahuje svou interpretaci. Obraz nic nedeterminuje po způsobu přírodního zákona. Na obraz se lze dívat různě, byť pro nás může být samozřejmé dívat se na něj jedním určitým způsobem. Takže v jistém smyslu je správné říci, že algebraické vyjádření určuje, jak je použít. Problémy, na něž Wittgenstein v první přednášce poukazuje, nejsou výhradními problémy soukromé ostenzivní definice. Jde jak o problémy spojené s každou ostenzivní definicí, jednak o problémy s obecným vysvětlením, s podáním pravidla.

Ve druhé přednášce (označené číslem VII) Wittgenstein přechází k problému smyslových dat a nadále se soustřeďuje na něj. Na konci druhé přednášky ale zmíní ještě jeden bod, důležitý pro argumentaci proti samotářskému jazyku: *okolí* ideje. Nějaké slovo může na další podnět vyvolat nějakou myšlenku, která s ním *souvisí*. Když mluvíme o Napoleonovi, můžeme třeba někomu vysvětlit, že to je ten vojevůdce, který zvítězil u Slavkova. Ale můžeme o Napoleonovi mluvit a na jeho vítězství u Slavkova si nemusíme vůbec vzpomenout. Otázka pak zní: Máme i tehdy na mysli vítěze od Slavkova? Stejně tak, když učitel přikáže žákovi, aby ke 2 přičítal 2, nemusí přitom pomyslet na to, že po 100 bude následovat 102, ale když bude žák po 100 pokračovat jinak, řekne učitel třeba: „Tenhle početní úkon jsem nemyslel.“ A to přesto, že na to, co bude následovat po 100 vůbec nepomyslel. Wittgenstein tak chce upozornit na fakt, že *minit* něco, *rozumět* něčemu (a také mít k něčemu *dispozici*) apod. nejsou stavy mysli, které by nastávaly v čase: Nerozumíme od 5:00 do 5:23 atd.

Ve třetí přednášce se objeví termín ‚soukromý jazyk‘. A to jako jazyk solipsisty, který je přesvědčen, že nikdo doopravdy nerozumí tomu o čem, on mluví. Jenom on sám ví, co míní, když říká „červená“ – to slovo odkazuje k jeho smyslovému datu. Doopravdy si tedy rozumí jenom sám se sebou. Wittgenstein se rozhodne zvážít právě takový jazyk: jazyk, kterým mluvím jenom sám k sobě („a language I talk only to myself.“, [11] s. 320). Tento jazyk hned odliší od jazyka, kterým mluví někdo, kdo zrovna nemá kolem další lidi. Příkladem je Wittgensteinovi Robinson Crusoe. Ten sice mluví jenom sám se sebou, ale činí tak v jazyce, kterým mluvil předtím s lidmi. A Wittgenstein nechce mluvit o jazyce, kterým mluví takové fyzicky izolované individuum, chce mluvit o něčem jiném. Robinson Crusoe (ale zřejmě také kdokoli jiný) by se mohl pokusit „vynalézt soukromý jazyk“. Dá jméno nějakému svému počítku a zapíše si do deníčku, že právě měl tento počitek –

třeba udělá „x“ u data, kdy ho bolely zuby. Podle Wittgensteina tehdy nebude používat výraz „x“ tak, jak my používáme výraz „bolest zubů“. Proč? Wittgenstein navrhuje příklad: Robinson si ostentivně definoval červenou a použil přitom nějakou ukázkou červené. Pak si zapíše do deničku „červená“ třeba pokaždé, když uvidí rudý západ slunce. Kdybychom mu stáli za zády, mohli bychom vidět, zda jeho zápis „červená“ souhlasí s tím, že právě rudě zapadá slunce. Wittgenstein však říká, že bychom stejně nevěděli, jak Robinson výraz „červená“ používá. Kdyby jeho použití pokaždé souhlasilo s rudým západem slunce, mohli bychom tvrdit, že víme co Robinsonova „červená“ znamená. Ale Wittgenstein se ptá: A co kdyby jeho použití najednou nesouhlasilo? A hned dodává, že když nevíme, jak Robinson svůj výraz používá, jeho jazyk pro nás přestává být jazykem – a že jeho jazyk je jazykem jen potud, pokud může být používán mezi lidskými bytostmi a že je absurdní mluvit o překládání z Robinsonova jazyka do nějakého jiného.

To vypadá jako ukvapený krok. Proč by měl prostý fakt mé neznalosti hned vést k tomu, abych jednání, kterému nerozumím odsoudil jako něco, co není jazyk? Wittgenstein chce říci: ať už budu s výsledky svého odhadu, jak Robinson nějaký výraz svého soukromého jazyka používá, jakkoli spokojen a budou mi umožňovat např. předpovídat další Robinsonovo jednání, nikdy nebudu moci vyloučit možnost, že Robinson bez známky jakékoli další změny začne svůj výraz používat v rozporu s mými dosavadními odhady. Jediné, co mám k dispozici, je řada pozorování, kdy jsem úspěšně koreloval Robinsonovo použití výrazu „červená“ se západem slunce. Wittgenstein zřejmě Robinsonovo jednání chápe jako čistě přírodní jev – jako předmět hypotéz. Kdybychom chtěli mluvit Robinsonovým jazykem, Robinson by byl autoritou, která by rozhodovala, kdo použil výrazu správně a kdo nesprávně. My ostatní bychom slovům přikládali jenom hypotetický význam. A to je právě to, co podle Wittgensteina běžně neděláme.

Wittgenstein zde předloží ještě další příklad. Je jim společnost lidí, kteří jsou všichni dokonale zdraví. Samozřejmě až na mě, který jako jediný pocítím bolest a dám jí jméno. Wittgenstein se ptá, co s takovým jménem budu dělat. Nikdo nebude vědět, co jím míním. Situaci přirovnává k nakupování tam, kde nejsou obchody. Upozorňuje, že ono jméno by nebylo ničím víc než pouhým zvukem. Výrazy, v nichž by se vyskytlo, by nemohly nikoho s mých bližních k ničemu přimět. Nemohl bych je pohnout, aby mi pomohli – třeba aby mi vytrhli zub (Wittgensteinův vlastní příklad). Říkat, že v takovém případě mohu svým jménem bolesti něco mínit: totiž počitek bolesti, Wittgensteina neuspokojuje. Mínit něco něčím, pro něj vždy znamená něco zamýšlet, vyslovovat zvuk, abych něčeho dosáhl. Bolest bych v tomto případě

nemohl *mínit* ani tak, že bych ji nějak stavěl druhým před oči, upozorňoval na ni, odkazoval na svůj počitek. Tento příklad znovu ukazuje, že problém soukromého jazyka není nijak podstatně svázán se soukromou ostenzivní definicí – a to i přesto, že Wittgenstein zde definoval Robinsonův soukromý jazyk jako jazyk smyslových dat. Soukromý jazyk ale, jak zřejmo z výkladu, nemusí být jazyk jehož výrazy jsou definovány soukromými ostenzivními definicemi. Kdyby se někdo z nás ocitl ve společnosti dokonale zdravých lidí, bude mít úplně stejné problémy.

V přednáškách následujících, tedy v přednáškách, jimiž vydaná verze začíná, se Wittgenstein soustřeďuje na problém soukromosti smyslových dat a podrobněji rozebírá problémy spojované s jazykem smyslových dat. Termín ‚soukromý jazyk‘ se zde pravidelně opakuje, ale žádná z těchto pasáží nepřináší definitivní řešení našeho problému. Podíváme se už jen na přednášky číselované XV a XVI. V první z nich se Wittgenstein rozhodne nejprve zjistit, co by se dalo vyřešit tím, kdyby se místo slov používaly přímo ukázky (samples), ukázáním na něž lze význam určit. A samozřejmě vysvětluje, že v běžném jazyce by něco takového bylo možné: místo slov pro barvy bychom mohli používat třeba Wittgensteinovu oblíbenou tabulku s barvami a místo používání slov pro barvy ukazovat na jednotlivé čtverečky na tabulce. U dojmů a mentálních stavů to provést nelze, protože není na co ukázat. A tady je zdroj filosofického problému, kterým se zde Wittgenstein zabývá: Trváme na tom, že musíme mít nějaké předměty, na něž se ukazuje, a proto použijeme jako přirovnání dichotomii vnějšek/vnitřek, a poté se této dichotomie držíme jako něčeho skutečného – předměty, které bychom tak rádi našli, abychom měli na co ukazovat, umístíme do nepřístupného vnitřku. Wittgenstein se také pokouší vysvětlit motivaci zastánců tohoto obrazu. Komunikace podle něj vyžaduje ustálené významy slov a v tomto smyslu přímo závisí na naší schopnosti pamatovat si. A ony vnitřní předměty mají plnit právě úlohu nosičů významu. A mají sloužit jako poslední *odůvodnění*, na své vnitřní předměty bychom se měli mít možnost odvolat jako na to, co nás opravňuje *použít ten a ten výraz v tom a tom kontextu právě tímto způsobem*. Svě použití nějakého výrazu nemůžeme odůvodňovat donekonečna. A Wittgensteinova argumentace proti soukromému jazyku má ukázat právě to, že postulování nějakého vnitřního světa předmětů (nebo interních pravidel) regresi v principu nezabraňuje. A jeho řešení je prosté: zůstat na veřejné úrovni, kdy na konci řetězu zdůvodňování stojí samo jednání:

...Ty jsi neukázal prostě ukázkou = ‚Měli pro to, že jsi takto jednal, oprávnění‘.
 Já říkám, že jsi žádné neměl. Oprávnění odkazuje k *pravidlu*: Nemohu říci:
 ‚To, co zde vidím, je oprávnění.‘ – Řetězec důvodů má konec. V posledku

může být důvodem jenom *pravidlo*: „Děláš *toto*“ – a není pro to důvod.“ ([11], s. 348)

Vidíme, jak se i v kontextu argumentace proti jazyku smyslových dat objevuje argumentace obecnější. Ukázky v mysli fixované soukromými ostenzivními definicemi jsou prostě případem pravidel: mají sloužit jako oprávnění jazykového jednání. O stálosti významů můžeme v posledku mluvit prostě z té příčiny, že se díky shodnému biologickému ustrojení a ustálené výchově shodujeme v určitých reakcích, k nimž jsme byli vyceповáni. Wittgenstein dále vysvětluje, proč nám vnitřní předměty neposlouží jako poslední zdůvodnění, rozbořením fenoménu lhaní, které pro tento účel srovnává i s rozuměním, na kterém několikrát vykládal odlišnost těchto fenoménů od mentálních stavů (jako je třeba smutek).

V další přednášce pro nás zajímavá souvislost obecnějšího argumentu proti samotářskému jazyku a argumentu proti jazyku smyslových dat vystoupí ještě zřetelněji. Wittgenstein hned začíná srovnáním problému stejnosti (identifikace) barev a matematických výrazů. Zajímá ho samozřejmě otázka *správnosti popisu nějakého faktu*. A Wittgenstein ukazuje, že na otázku, co je stejné, je možné dávat různé odpovědi: že odpověď na tuto otázku je v jistém smyslu nahodilá.

„Přece musí správný a nesprávný způsob?“ – Inu, *my* pokračujeme (v rozvíjení číselné řady) jistým způsobem. Když to člověk nedělá, nemusíme být schopni ho učit. Ale nemůžeme říci, že říci opak “vede k anarchii”. Mohli bychom říci, že ho nemůžeme přivést k provozování aritmetiky, nebo že ho nemůžeme přivést k tomu, aby aritmetiku provozoval *správně*. Ale „správně“ zde neznámá, že není žádný rozdíl mezi tím, když se hraje jiná hra, a tím, když se nehraje vůbec žádná hra. – „Ale viš, co chceš.“ – Nu ano, znamená-li to prostě tolik, že když se mě zeptáš, odpovím ti. Neznámá to, že se tehdy něco děje.

„Jak tu hru kontrolujeme?“ Pomocí pravidel. – Ale kontrolujeme aplikaci pravidel? – Ne. – Co to potom znamená kontrolovat pomocí pravidel? – Prostě to, že lidé skutečně jednají jistými způsoby.

„Pokračuj v přičítání jedné.“ A co je přičítání jedné? „Vědět, jak pokračovat“ je daleko složitější, než by si jeden myslel.“ ([11], s. 352)

A zde přijde důležitý krok. Wittgenstein hned navazuje:

„U gramatiky výrazu: „Ukaž na stejnou barvu.“ jde o stejnou věc.

Co činí popis, který někdo podá při psychologickém pokusu správným nebo chybným? Mohl bys říci: „Je-li jeho způsobem vyjádření ukázat na ukázkou,

pak musí ukázka souhlasit s tím, co vidí.* A co to je? Nemůže v jednom okamžiku souhlasit a dalším nesouhlasit?

„Nevede to k anarchii?“

Nikoli, ježto policie ((zákonné přinucení)), která zastavuje akty anarchie, jedná ve veřejném jazyce.

„Je vítězstvím postavení jednoho kousku dřeva na druhý?“ Jenom v nějaké hře.

Jenom v rámci jazykové hry existuje správné a chybné. Nemůžeš říci: „pro jiného by to nemohlo být chybné, ale pro něj to chybné je“. Otázka správného a chybného neexistuje, dokud jsi nefixoval jistá pravidla.“

Vidíme, že poté, co předvedl problematiku v obecné podobě, prohlásí Wittgenstein jednoznačně, že v případě smyslových dat jde o tentýž problém a také vyloží, v čem tato stejnost spočívá. Jednoznačnější podporu si zastánci argumentu proti samotářskému jazyku jako obecné podoby argumentu proti jazyku soukromému těžko mohou přát. Wittgenstein pracuje s obecným argumentem pravidel i ve zbytku přednášky a soustavně jej spojuje s příklady, které pracují se soukromými předměty (z argumentu jazyka smyslových dat).

Jednotlivé uvedené ukázky lze samozřejmě dále interpretovat, ale snad se mi zde povedlo přesvědčivě ukázat, že termín „soukromý jazyk“ se u Wittgensteina od začátku objevuje v širším významu než jenom jako „jazyk smyslových dat“. Tento stručný výklad rozhodně stačí k tomu, aby bylo zřejmé, že když Wittgenstein mluví v §202 *Filosofických zkoumání* o soukromém řízení se pravidlem, nejde o žádné nedopatření, náhodu či pouhou anticipaci argumentu proti jazyku smyslových dat, který probírá v §§243–315. Naopak. Na základě jeho formulací v *Hnědé knize* či poznámkách k přednáškám o soukromé zkušenosti můžeme říci, že Wittgenstein nechápal soukromý jazyk čistě jako jazyk smyslových dat a nezabýval se jím jenom ve zhruba v osmdesáti oddílech svého opus magnum, nýbrž že jako soukromý jazyk můžeme zcela v souladu s jeho záměry označit celou tradiční koncepci jazyka, s níž se vyrovnává od první věty *Filosofických zkoumání*. Soukromý jazyk je pro Wittgensteina jazyk, jemuž skutečně rozumím jenom já: jenom já si mohu být jist, jaká pravidla fixují užívání mých výrazů, a jenom já vím, k jakým předmětům tyto výrazy referují. Ostatní mohou pouze budovat více či méně úspěšné hypotézy, o tom, jak svá slova míním. V tomto smyslu mluví Wittgenstein o soukromém jazyce od první chvíle, kdy tento termín použije.

BIBLIOGRAFIE

- [1] BAKER, G., HACKER, P. (1984): **Scepticism, Rules and Language**. Blackwell, Oxford.
- [2] BAKER, G., HACKER, P. (1985): **Rules, Grammar and Necessity**. Blackwell, Oxford.
- [3] GOLDFARB, W. (1985): Kripke on Wittgenstein on Rules. In: **Journal of Philosophy**, 82, 471–488.
- [4] KRIPKE, S. (1982): **Wittgenstein on Rules and Private Language**. Harvard University Press, Cambridge.
- [5] MACKENZIE, N. (1973): Basic Sentences and Objectivity: A Private Language Argument. In: **Dialog** 12, 217–232.
- [6] MCDOWELL, J. (1984): Wittgenstein on Following a Rule. In: **Synthese** 58.
- [7] MCGINN, C. (1984): **Wittgenstein on Meaning**. Blackwell, Oxford.
- [8] PEACOCKE, C. (1981): Reply: Rule Following: The Nature of Wittgenstein's Arguments. In: HOLZMAN, S. H. – LEICH, C. M. (eds.): **Wittgenstein: to Follow a Rule**. Routledge and Kegan Paul, London, 72–95.
- [9] PEARS, D. (1986): **The False Prison**. Clarendon Press, Oxford.
- [10] WITTGENSTEIN, L. (1969): **The Blue and Brown Books**. Blackwell, Oxford.
- [11] WITTGENSTEIN, L. (1993): **Philosophical Occasions 1912–1951**. KLAGGE, J. – NORDMAN, A. (eds.). Hackett, Indianapolis.
- [12] WITTGENSTEIN, L. (1989): **Eine Philosophische Betrachtung**. In: WITTGENSTEIN, L.: **Schriften**, sv. 5, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- [13] WRIGHT, C. (1980): **Wittgenstein on the Foundations of Mathematics**. Harvard University Press, Cambridge.